

Передумови формування агресивності як основної детермінанти некорисливих насильницьких злочинів

Нерідко некорисливе, або безмотивне, насилля є пов'язаним із певним набором патологічних рис особистості – агресивністю. Метою даної статті є спроба виділити базові чинники, що сприяють появі та розвитку некорисливої (безмотивної) злочинної агресії.

Ключові слова: некорисливі (безмотивні) насильницькі злочини, агресія, агресивність, детермінанти агресивної поведінки.

Часто “немотивированное” насиліе связано с определенным набором патологических черт личности – агрессивностью. Целью данной статьи является попытка выделить основные факторы, сопутствующие появлению и развитию “немотивированной” преступной агрессии.

Ключевые слова: “немотивированные” насильственные преступления, агрессия, агрессивность, детерминанты агрессивного поведения.

Постановка проблеми. Важливим об'єктом досліджень кримінальної психології вже багато років поспіль виступає кримінальна агресія. Немає жодного сумніву, що не усі протизаконні вчинки є вираженням наміру завдати жертві фізичної шкоди або застосувати насильство. Набагато менш контроверсійною є позиція, згідно з якою обидва обговорювані поняття є більше чи менше тотожними. Звідси слідує, що не кожен злочин є проявом агресивної поведінки і не кожен прояв агресивної поведінки призводить до злочину. Дану позицію підкріплюють результати емпіричних досліджень, що вказують на те, наскільки важко говорити про агресивність як про рису особистості злочинця загалом, настільки ж легко підтвердити тезу, що бувають злочинці як із агресивною структурою особистості, так і такі, яких можна охарактеризувати як неагресивних. Сумнівів не викликає також твердження, що певні форми злочинної поведінки цілкомито підпадають під критерії поведінки агресивної. Проте навіть вони не конче повинні бути наслідком приписуваної злочинцеві агресивності, а, наприклад, є результатом впливу ситуаційних чинників.

Родовим по відношенню до поняття “кримінальна агресія”, виступає поняття “насильницька злочинність” в межах якої відокремилась категорія, що може бути умовно названою “без-

мотивною“ насильницькою злочинністю. У даному випадку під безмотивністю розуміється, як зазначав Д.О.Александров, не відсутність мотиву взагалі, а повне або часткове його витіснення в сферу неусвідомленого.

На день сьогоднішній в юридичній психології та кримінології зазвичай вживається поняття “насильницька злочинність”, без розмежування її на корисливу й некорисливу. Проте дотепер не зрозуміло, що вважати насильницьким злочином. Частина авторів розглядає так званий “самостійний у кримінологічному відношенні блок насильницьких злочинів”, до якого відносять лише навмисні вбивства, навмисні тяжкі тілесні ушкодження та хуліганство. Виникає питання: чому сюди не включені менш тяжкі тілесні ушкодження?

Нерозв’язана частина проблеми. Відсутність послідовної наукової розробки цих понять у юридичній психології та кримінології породжує розбіжності в розмежуванні ненасильницьких та насильницьких злочинів. О. Яра [12, с.23-24] виділяє такі структурні елементи злочинності, як корисливу, корисливо-насильницьку і некорисливо-насильницьку, на відміну від традиційних: корисливо-насильницької та насильницької.

В основі некорисливих насильницьких злочинів, як правило, лежить аномальна особистість злочинця. Ця категорія злочинів характеризується внутрішньою єдністю, насамперед єдністю етології, що часто виражається у вигляді спроб виявлення свого “я” всупереч інтересам оточуючих і в результаті призводить до конфліктів із оточенням. Отож, в подальшому під некорисливими (або “немотивованими”) насильницькими злочинами ми матимемо на увазі злочини, що скоюються без чітко усвідомленого злочинцем мотиву і є перш за все проявами аномальної особистості злочинця.

Лише виокремивши окрему категорію некорисливо-насильницьких (або “немотивованих”) злочинів, психологові представляється можливість досліджувати надзвичайно широко представлений тип насильницьких злочинів, що скоюються без очевидного мотиву. Подібні злочини здебільшого є пов’язаними із агресивністю або ж із відхиленнями у контролі над проявами агресії.

Аналіз стану дослідження проблеми. Останнє десятиліття немотивована злочинна поведінка привертає до себе усе більшу увагу вітчизняних науковців багатьох галузей, зокрема спеціалістів із юридичної психології. Вагомий внесок у дослідження психології кримінальної немотивованої поведінки та агресії належить Ю.М. Антоняну, А. Г. Асмолову, В. Н. Бурлакову, Н. Д. Гомонову, В. В. Гульдрану, А. А. Ткаченко, Б. В. Шостаковичу та іншим.

При написанні даної статті були використані, як праці вітчизняних дослідників (Т.Р. Морозової, О.С. Ярої Е), так і зарубіжні розробки у зазначеній сфері (Д. М. Басса, М.В. Власової, К. Лоренца, та інших).

Метою нашої статті є вивчення передумов, що формують схильність особистості до скоєння некорисливих насильницьких злочинів – агресивності. **Завданням** статті є визначення основних чинників, що можуть передувати появі агресивності та призводити до скоєння агресивною особистістю некорисливих насильницьких злочинів. Слід зазначити, що у межах даної статті ми охопимо лише загальні підстави, біологічний фундамент, або передумови формування агресивної злочинної особистості, свідомо залишивши поза увагою більш пізні рівні формування такої поведінки – соціально-психологічні чинники.

Схильність людини до агресії значною мірою обумовлена **біологічними чинниками**. Агресивна поведінка є невід’ємною властивістю для цілого царства тварин і є регулятором успішного функціонування двох основних дарвіновських механізмів еволюції: природного та статевого доборів. Успішна агресивна поведінка, скерована на представників свого виду, надає можливість повніше використовувати ресурси середовища, такі, як їжа, вода або безпечна криївка [7]. Така поведінка часто виражається у формі захисту власної території. Особливим випадком агресивної поведінки є захист потомства матір’ю. Загалом у тваринному світі можна виділити два типи агресії: агресія хижака, проявляється у хижих тварин по відношенню до певних інших видів, що має на меті здобуття здобичі, а також агресія жертви (афективна агресія), що являє собою захисну поведінку і наявна однаковою мірою як в хижих тварин, так і в їх потенційних жертв. У людини агресія хижака проявляється зазвичай у формі організованої діяльності агресивного характеру (війська, міліція, організовані злочинні угруповання).

Дослідження агресії тварин дозволили виявити деякі **нейрофізіологічні кореляти** агресивної поведінки, властиві також й людині. Агресивна поведінка є типовою однаково як для безхребетних, так і для хребетних тварин, починаючи від риб та закінчуючи ссавцями. Така поведінка є, однак, часто ритуалізованою й характерною лише для даного виду, в наслідок чого можливість її інтерпретації “мовою людини” є обмеженою. З іншого боку, біоетичні вимоги значно обмежують можливості дослідження агресивної поведінки на ссавцях. Інше важливе джерело інформації в області нейробіології агресії являють випадки уражень головного мозку людини.

Центри агресії в головному мозку ссавців, включають мигдалеподібне тіло (amygdala), гіпоталамус (hypothalamus), префронтальний відділ кори головного мозку (prefrontal cortex), передню частину кори поясної звивини (cingulate cortex), гіпокамп (hippocampus), а також навколоводопровідну сіру речовину середнього мозку (*periaqueductal gray of the midbrain*).

Гіпоталамус та навколоводопровідна сіра речовина середнього мозку – найважливіші області, які відповідають за агресію у ссавців, що було виявлено за допомогою досліджень, проведених на котах, щурах та мавпах. Ці мозкові області керують вираженням усіх динамічних компонентів агресії, у тому числі й вокалізацією. Вони безпосередньо пов'язані як зі стоволом головного мозку, що керує цими функціями, так і з такими областями, як, наприклад, мигдалевидне тіло та префронтальний відділ кори головного мозку.

Доведено, що агресивну поведінку викликає стимуляція електричними імпульсами гіпоталамусу [17]. Гіпоталамус відповідає за рівень вираження агресії, який, в свою чергу, залежать від взаємодії із медіаторами серотоніном та вазопресином. Інший важливий центр агресії – це мигдалеподібне тіло. Так, стимуляція мигдалеподібного тіла призводить до яскраво вираженої агресивної поведінки у хом'ячків [18]. Інша група експериментів із золотими сирійськими хом'ячками підтвердила те, що мигдалеподібне тіло є безпосередньо задіяним у процес контролю над агресією.

Агресія хижака модулюється у гіпокампі, тоді як афективна агресія – у мигдалеподібному тілі, в перегородці ж модулюються обидва типи агресії. Дослідження, що проводились на людях з використанням методу енцефалографії, показали, що агресивні злочинці проявляють зменшену активність у лобній зоні кори головного мозку, в той час як у сексуальних злочинців наявні патології у скроневій зоні [23].

Регуляція агресивної поведінки залежить від рівня **нейромедіаторів, гормонів і метаболітів**. Ціла низка проведених досліджень вказує, що агресивність, а також і аутоагресія, безпосередньо пов'язані із зниженням активності серотонінової системи мозку [15, с. 97-103].

Основний чоловічий гормон, тестостерон, є гормоном агресії. Так в гієні рівень тестостерону дуже високий в обох статей, високий у них і рівень агресивності, в результаті чого на волі зазвичай виживає лише одне щеня з цілого приплоду, загризаючи інших. Високий рівень тестостерону наявний у агресивних злочинців, а також відомо, що застосування андрогенів (наприклад, культуристами) також підвищує рівень їх агресивності. При дослідженні пізнодозріваючих

хлопців й дівчат, яким з метою досягнення статевої зрілості призначали гормональні препарати, виявилось, що тестостерон збільшує агресивність в хлопців, але – і це виявилось несподіванкою – естроген також викликає зростання агресивності у дівчат [21, с. 353-397].

На агресивність впливають й ті системи організму, які відповідальні за *метаболізм*. Наприклад, істотну роль відіграє рівень глюкози в крові, який зазвичай є пониженим у агресивних злочинців. Доведено, що знижений рівень холестерину в крові також збільшує вірогідність появи агресивної поведінки [23].

Серед біологічних детермінант агресії не менш важливою є **генетична складова**. Важливий етап у вивченні молекулярно-генетичних основ регуляції агресивної поведінки має дослідження, проведене у 2006-му році на мушках-дрозофілах генетиками із Гарвардського медичного факультету та інституту молекулярної патології у Відні. В результаті проведених експериментів вдалося встановити, що гендерні особливості агресивної поведінки кодуються певним геном – так званим “безплідним” (fruitless) геном [22, с. 869-880].

Так, в межах даного дослідження було встановлено, що ген “fruitless” у самців бере участь у регуляції поведінки, пов’язаної із залицянням до самиць. Цей ген запускає продукцію специфічних білків, які зустрічаються виключно у нервовій системі мушок. Саме ці протеїни є необхідними для регуляції поведінки залицяння, та при їх відсутності самці або не виявляють цікавості до самиць, або інколи залицяються до самців. Якщо ж “чоловіча” версія цього гена присутня у самиць, вони починають залицятись до своїх “подруг”.

Як показало дане дослідження, однаковий ген визначає характер статевої специфіки агресивної поведінки, що виявляється в “бійках”, специфічних для самців і самиць. У самиць бойові прийоми включають головним чином “буцання” й поштовхи, а самці роблять випаді у бік суперника, присідають на задніх лапках і швидко ударяють суперника передніми, інколи роблячи захвати, якщо супротивник виявився не дуже розторопним і не зміг вчасно відступити. Якщо у різних генетичних ліній мушок, виведених в ході селекції особин мутантів, чоловічі й жіночі гени міняються місцями, характер боїв кардинально змінюється: самці переймають тактику самиць і починають “буцатися” й штовхатися, в той час як самиці роблять випаді замість своїх типових гендерних бойових прийомів.

Можливість народження дітей із однаковим генетичним кодом – однояйцевих *близнюків* – дає можливість визначити, чи впливають генетичні особливості людини на прояви злочинної агресії. Генетик

В. П. Ефроїмсон проаналізував дані про частоту здійснення злочинів близнятами в США, Японії і декількох країнах Західної Європи за 40 років, де з цією метою було відібрано декілька сотень пар близнюків. Встановлено, що обидва однойцеві близнюки виявлялись злочинцями в 63 відсотках, а обидва різнояцеві – лише в 25 відсотках випадків [9, с. 23].

Дані цих досліджень істотно зміцнили позиції прибічників біологічних теорій особистості злочинця. Проте при повторних дослідженнях було отримано результати, що суперечать вищевказаним. Супротивники біологічних теорій особистості злочинця вказують, що дане пояснення не є єдиним можливим. Вказується, що генетично задається не схильність до здійснення протиправних вчинків, а певний тип реакції на соціальні чинники, які формують особистість. Так, німецький психолог і соціолог Вальтер Фрідріх за підсумками досліджень поведінки великої кількості близнюків дійшов висновку, що “інтереси і установки визначаються суспільним середовищем і розвиваються в соціальній діяльності людини” [11, с. 172].

Інші відомі дослідження пов’язані із вивченням *хромосомних аномалій* і їх зв’язком із злочинами. Стать людини і пов’язані із нею біологічні ознаки визначаються набором статевих хромосом: у чоловіків присутній набір ХУ хромосом, у жінок – ХХ. Спостерігаються також випадки, коли в результаті певних аномалій на ранній стадії зародкового розвитку відбувається подвоєння “чоловічої” статевої хромосоми У – ХУУ-синдром. Фенотипічно люди, що мають це відхилення, відрізняються доволі високим зростом.

Дослідження, проведені в США, Англії, Австралії та інших країнах, показали, що каріотип ХУУ частіше зустрічається серед обстежених злочинців, аніж в контрольній групі. У спеціально підібраних групах правопорушників (з розумовими аномаліями або високим ростом) ця ознака зустрічалася в 10 разів частіше. Була навіть висунута гіпотеза про те, що подвоєння у-хромосоми спричиняє формування “понадчоловічого” типу особистості, схильного до агресивної та жорстокої поведінки. Проте ця гіпотеза не знайшла підтвердження: вивчення поведінки осіб з ХУУ-синдромом не виявило у них підвищеної жорстокості. Крім того, дана хромосомна аномалія не може пояснити походження не лише злочинності в цілому, але й навіть будь-якої її складової: в нормі вона зустрічається приблизно в 0,1–0,2% населення [5, с. 328].

Наявність кореляції поміж хромосомною аномалією і злочинною поведінкою не означає наявності між ними причинного зв’язку. Наприклад, першим засудженим, в якого було виявлено наявність

такої аномалії, в Європі став Даніель Югон. Згадується, що він “у віці 4 років переніс енцефаліт і страждав нервовими припадками, народився з деформацією ступні, що спричинило порушення рухових функцій, і був предметом кепкувань братів, сестер, товаришів; у пубертатному віці отримав глибоку травму, яка не згладилася з його пам’яті і була навіть причиною спроби самогубства; не мав можливості набути професійних навичок і отримати певну постійну роботу, працював з 15 років і з цього ж часу вживав спиртні напої” [5, с. 329]. У такій ситуації неможливо визначити точно, які аспекти злочинної поведінки визначаються хромосомною аномалією, а які – соціальною деформацією особи.

Як свідчить наведений вище приклад агресивної поведінки в популяції мушок-дрозофіл, прояви агресії зазвичай суттєво **відрізняються у особин чоловічої та жіночої статей**. Загалом самці агресивніші, аніж самиці [20]. Самці здійснюють переважну більшість вбивств [16, с. 278-279]. Загалом хлопчики агресивніші за дівчат, а чоловіки агресивніші за жінок. У жінок агресивні дії гальмуються сильніше – проявивши агресію, вони радше реагуватимуть на неї відчуттям провини й страху [19, с. 56–82]. Є свідчення про те, що чоловіки швидше проявляють агресію і частіше, ніж жінки, виражають свою агресію фізично. Однак, якщо мова йде про непрямі форми агресії, то жінки й чоловіки тут однаково агресивні [13].

Жінки різних культур володіють різноманітними нефізичними методами нанесення шкоди своєму чоловікові. Культура острова Белона (Bellona island) оснований на беззаперечному авторитеті чоловіків із частими випадками застосування фізичного насильства щодо жінок. За таких умов жінки вступають у конфлікти із іншими жінками значно частіше, ніж з чоловіками. Коли ж має місце конфлікт із чоловіком, жінка рідко використовує фізичні засоби. Замість того жінка складає пісню, де висміює чоловіка – така пісня швидко розповсюджується й певним чином принижує його. Якщо жінка прагне вбити чоловіка, вона або переконує своїх родичів зробити це, або наймає вбивцю. Для обох зазначених випадків непрямой агресії характерним є те, що агресор (жінка) намагається нанести шкоду кому-небудь не піддаючи себе безпосередній небезпеці [14].

Чоловіки скоюють злочини частіше, ніж жінки. Так, наприклад, у 2007 році в Росії частка жінок серед виявлених осіб, що скоїли злочини, склала 15,2% [10]. Некорисливі насильницькі злочини ще більшою мірою властиві чоловікам. На противагу чоловікам, велика частина злочинів, що здійснюються жінками, як корисливий характер та здійснюється у сфері торгівлі й обслуговування

населення. Менш значна доля жіночої агресивної злочинності пояснюється, зокрема, виконуваними жінками професійними ролями, статевими відмінностями у вихованні, уявленнях про рамки допустимої поведінки і т.ін. [4, с. 126].

У російському ГНЦ ім. В.П. Сербського було проведено дослідження 200 жінок віком 18-70 років із різноманітними формами психічної патології, що скоїли агресивні вчинки, в більшості випадків – вбивства (62%). 56,5% з них були визнані осудними, з них 7% – обмежено осудними. Жінки, в яких було діагностовано шизофренічні порушення, в 100% випадків визнавалися неосудними, з органічними порушеннями – в 38,6%, з особистісними – лише в 9,1% [1, с. 68-69].

Дослідження, проведене Т.Р. Морозовою, показало, що агресивні засуджені жінки є орієнтованими на пошук причини своїх негараздів і шляхів їхнього вирішення у зовнішньому середовищі. Такі жінки не ідентифікують себе зі здійсненими протиправними агресивними вчинками. Серед чоловіків подібне явище спостерігається не так часто [8].

Ще одним **важливим чинником є вік**. Некорисливі злочини агресивного характеру, як правило, скоюють особи у віці до 30 років. В той час, як особи старшої вікової категорії – заздалегідь продумані злочини, що часто вимагають спеціальних навичок (шахрайство) або особливого соціального положення (посадові злочини) [6, с. 156].

Цікаві данні про насильницькі злочини, представлено науковими працівниками ГНЦ ім. В.П. Сербського. Серед досліджених ними осіб переважали молоді люди. До моменту останнього правопорушення віком від 19 до 35 років було 62% досліджуваних. Приблизно по 5% складала особи 17-18 років і старше 55 років. Відносно більшою виявилась вікова група 36-45 років (19,6%); віком 46-55 було 7,9% [1, с. 68-69].

Слід зауважити, що переважна більшість усіх злочинів (до 70–75%) здійснюється особами у віці від 18 до 40 років, а в межах цієї вікової групи в порядку зменшення кримінальної активності виділяються категорії осіб у віці 25–29 років, 18–24 роки, 14–17 років, 30–40 років. Частка неповнолітніх злочинців складає 10% [10]. Серед неповнолітніх особливо велика частка осіб із аномаліями психічного розвитку (приблизно в двічі більше, ніж в інших вікових групах) [4, с. 126.]. Із віком також знижується відсоток осіб із рівнем фізичної, вербальної та непрямой агресії. Це відбувається паралельно зі збільшенням відсотка респондентів із екстернальним локусом контролю [3].

Дослідження, проведені Антоняном та Власовою у середовищі злочинців, що здійснили агресивні злочини у підлітковому віці, показали, що структура їх психічних розладів суттєво відрізняється від дорослих тим, що серед перших практично відсутній алкоголізм. Частіше в групі підлітків зустрічаються психопатії (30%), залишкові прояви черепно-мозкових травм (21%), органічні захворювання центральної нервової системи (18%). Серед досліджених вбивць віком до 24 років провідною патологією є психопатія, а серед осіб старшого віку – алкоголізм [2].

Висновки. Отже, основними передумовами, або “чинниками ризику”, що можуть передувати появі агресивності та призводити до скоєння такою агресивною особистістю некорисливих насильницьких злочинів, є:

1. Несприятлива спадковість – якщо один із сиблінгів скоює злочин, то й другий з великою достовірністю також скоїть злочин. Встановлено, що обидва однойцеві близнюки виявлялись злочинцями у 63 відсотках, а обидва різнойцеві – в 25 відсотках випадків.

2. Певні фізіологічні зміни в організмі – в основному у нервовій та гормональній системах. І хоч у даному випадку неможливо стверджувати: подібні зміни є причиною чи наслідком підвищеної агресивності, проте достовірно відомо, що прояви агресії безпосередньо пов’язані, наприклад, із такими фізіологічними змінами, як пониженням активності серотонінової системи мозку, зниженням рівня глюкози та рівня холестерину в крові тощо.

3. Стать – чоловіки скоюють злочини частіше, аніж жінки. Частка жінок серед виявлених осіб, що скоїли злочини, складає лише 15,2%. Некорисливі насильницькі злочини ще більшою мірою є властивими чоловікам, оскільки значна частина злочинів, що скоюються жінками, мають корисливий характер.

Перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямі полягають, на нашу думку, насамперед у проведенні комплексного факторного аналізу з метою виділення основних чинників, що зумовлюють немотивовану злочинну поведінку, а також у подальшій розробці системи запобігання формування агресивності на основі виділених чинників ризику. Подібна система запобіжних заходів могла б суттєво призупинити зростання некорисливої злочинності в українському суспільстві.

Отримані результати створили б умови для діагностики і раннього виявлення осіб, обтяжених негативними синдромами делінквентного характеру; розробки рекомендацій щодо попередження схильності таких осіб до криміналізації соціальними, педагогічними, психологічними, а при необхідності – навіть психофармакологічними засобами.

Також, це дозволить більш ефективно організувати правоохоронні заходи по викриттю та ресоціалізації таких осіб на основі розуміння їхньої психологічної природи.

Список використаних джерел

1. Агрессия и психическое здоровье / Под ред. Т. Б. Дмитриевой, Б. В. Шостаковича. – СПб: Юридический центр “Пресс”, 2002. – 464 с.
2. Власова М.В. Предупреждение убийств, совершаемых лицами с психическими аномалиями/М. В. Власова. – М.: ВНИИ МВД России, 2005. – 30 с.
3. И. Э. Секоян. “Локус контроля” Джулиана Роттера с позиций психометрии; Ереванский государственный медицинский университет им. Мхитара Гераци, Ереван, Армения // Независимый психиатрический журнал, Вестник НПА. – 2008 (3); Москва: ООО “Фолиум”, 2008. – С.18-26.
4. Криминология: Учебник / Под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. В.В. Лунева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.
5. Криминология: учебник для вузов / Под общ.ред. док.юр.наук, проф. Долговой А.И. – Изд. 2-е, перераб., доп. – М.: Издательский дом “Инфра-М”, 2001. – 848 с.
6. Криминология: Учебник/Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: Юристь, 1997. – 512 с.
7. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”): / К. Лоренц Пер. с нем. – М.: Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 272 с.
8. Морозова Т.Р. Причины, динаміка та способи реалізації агресії у засуджених: автореф. ... дис. канд. психол. наук: 19.00.06 / Т.Р. Морозова; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2001. – 21 с.
9. Свиринов Ю. Биологический (генетический) фактор как одно из условий преступного поведения / Ю.Свиринов // Российская юстиция. – 1996. – № 12. – С. 23.
10. Состояние преступности в Российской Федерации за январь–декабрь 2007 г. : <http://www.mvd.ru/stats/10000033/10000147>
11. Фридрих, Вальтер. Близнецы: пер. с нем. / В. Фридрих; Общ. ред. и предисл. Б. К. Лисина, Д. Н. Крылова. – М. : Прогресс, 1985. – 215.
12. Яра О.С. Поняття некорисливої насильницької злочинності / О.С.Яра// Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 23–25.
13. Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence:

- A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79(5), 1185-1229.
14. Bjorkqvist, Kaj, Kirsti M. Lagerspetz, and Karin Osterman. "Sex Differences in Covert Aggression." *Aggressive Behavior* 202 (1994): 27-33. 6 Dec. 2006
 15. Cherek, D. R., D. Collins, C. M. Davis, D M. Dougherty, F G. Moeller, and A C. Swann. "Tryptophan Depletion and Aggressive Responding in Healthy Males." *Psychopharmacology* 126 (1996): 97-103
 16. David M. Buss (2005). Sex differences in the design features of socially contingent mating adaptations. *Behavioral and Brain Sciences*, 28, pp 278-279
 17. Delville, Yvon, Craig F. Ferris, Ray W. Fuller, Gary Koppel, Richard H. Melloni Jr, and Kenneth W. Perry. "Vasopressin/Serotonin Interactions in the Anterior Hypothalamus Control Aggressive Behavior in Golden Hamsters." *The Journal of Neuroscience* 17 (1997): 4331-4340. 7 Dec. 2006
 18. Ferris, C F., M Herbert, J Meyerhoff, M Potegal, and L Skaredoff. "Attack Priming in Female Syrian Golden Hamsters is Associated with a C-Fos-Coupled Process Within the Corticomедial Amygdala." *Neuroscience* 75 (1996): 869-880. 7 Dec. 2006
 19. Maccoby E. E. Role taking in childhood and its consequences for social learning. – The development of sex differences. Stanford, 1966, p. 56–82.
 20. Maccoby E., Jacklin C. (1974) *The Psychology of Sex Difference*. Stanford
 21. Mazur, Allan, Booth, Allan. "Testosterone and dominance in men." *Behavioral and Brain Sciences*. 1998. Vol. 21, pp. 353-397
 22. Potegal, M, Ferris, CF, Herbert, M, Meyerhoff, J, and Skaredoff, L. "Attack Priming In Female Syrian Golden Hamsters is Associated with a c-fos-coupled Process within the Corticomедial Amygdala." *Neuroscience*. 1996. Vol. 75, pp. 869-880
 23. Vetulani J. (2001). Uzaleinienia lekowe: mechanizmy neurobiologiczne i podstawy farmakoterapii. *Alkoholizm i Narkomania*, 1 (14). s. 15-26.

Quite often unmotivated violence is related to the pathological features of personality – aggressiveness. The aim of the article is to define main factors connected to unmotivated violent crimes.

Keywords: unmotivated violent crimes, aggression, aggressiveness, determinants of aggressive behaviour.

Отримано: 20.09.2010